

83,3(4Укр)
К 642

Андрій КОНДРАТЮК
Борис БОРОВЕЦЬ

ПОКЛИК ТВОРЧОСТІ

Бесіда перша

ДО ДЖЕРЕЛ КРАСИ

- Андрію Івановичу, у ваших творах – і в романі, і в повісті “Етюди з життя українського літератора”, і в інших речах – простежується життя творчої особистості, літератора, народження художнього образу, суть, місце літератури в житті людини, суспільства. Отож, як ви міркуєте собі, що таке художня творчість, яке місце вона посідає в перебігу нашого життя, певної людини, як і в суспільстві в цілому?

- Ось як я собі уявляю цей світ і це життя, яке переходить кожна людина, яке має перейти кожен, хто народився. Цей світ у замірах Творця має смисл краси, усесвітової краси. І в основі його лежить художність, міститься художнє начало. Воно у кожному русі, у всіх з'явах різноликого цього світу, який ніколи не стоїть на місці. Усе перебуває в русі. Ми тільки не завжди уважно до цього приглядаємось, до життя кожної людини від початку і до завершення його.

Я переосмислюю життя тих людей, які перейшли через наш хутір і вже за далиною. Коли вони своє життя звершували, то було воно ніби тільки у клопотах, у різних турботах, у суєті такій мирській. А коли їхнє життя уже заспокоїлося, коли воно звершене, за далиною, то мені часто світиться кожен крок їхній не тільки у буденному проминанні, а осяяний високими смислами краси, доцільності у красі. Видно, це і було у замірах Творця, щоб світ цей був прекрасний. І він є прекрасним, ми тільки до цього не завжди приглядаємось, не завжди це помічаємо за суєтою, не завжди складаємо цьому ціну.

Бо взяти теперішній стан нашого життя, суспільного нашого життя. Художнє начало як таке ніби витіснено, від-

сторонено із цього нашого повсякдення. А насправді так би не повинно бути. Бо ми цим самим збіднюємо себе, витісняємо із світа, із нашого щоденного перетривання, щомиттєвого перетривання ті високі смисли краси, які вже були закладені у доцільності існування цього світу, закладені в замірах Творця.

Тим самим збіднюємо себе, дуже збіднюємо. Тому що прилучення до художності, прилучення до джерел краси, розуміння цього світу, розуміння наших вчинків є, якби сказати, сяяння усесвітової краси. Це і наша Земля, і Світобудова, і Всесвіт, і ранок, який настає, і день, і полудень, і пори року, цвітіння квітів і дерев, піяння птаства піднебесного. Ця усесвітова краса настільки зворушлива і насичена, що мала би жити нашу душу. Але є краса і суто людської особини, її переживання, її пам'ять, естетика пам'яті, естетика вчинків людини як вінця цього світу. Це також краса.

Погляньмо на літературу. На всі види мистецтва – і малярство, і музику – у їх кращих, високих взірцях відбивається якраз краса світу, світобудови, краса простування людської душі у цьому світі.

Візьмімо, як посміхається дитина, як вона думає, як вона сприймає світ... Усе це прекрасно. Й такі моменти, як якісь конфлікти, якісь недосконалості суспільної організації людей – які пристрасті у нашій душі викликають. Й усе те, що заважає нам бачити, уявляти, розширювати обрії розуміння цієї абсолютної божественної краси – це також є об'єктом мистецтва, і в багатьох творах на цьому ґрунті будуються конфліктні ситуації, сюжети розгортаються, як людина долає ці перешкоди власного душевного розвитку. Або як вона впадає, скажімо, в крайності і нищить, руйнує цю красу. Ще Гоголь стверджував, що інколи не можна говорити про красу інакше, як не показавши усі ті вади, усе те нице, що заважає існуванню краси. Це не дослівна, але приблизна його думка, така, яку читав колись навіть в українському перекладі.

Так що художнє начало у світі існує якби безначально, як є безначальною сама художня істина. Воно існує десь поза буттям окремої особистості, поза окремим нашим життям. Воно десь над нами, воно десь у цьому світі пере-

буває, як щось невловиме, як щось таке, що той, хто пише, має фіксувати в собі, має ніби осягати його, ніби шукати. І в цьому є вічний поклик творчості. Привчитися осягати і в якихось частковостях передати бриніння отієї усесвітньої краси, що була у замірах Творця і що явилася для нас у такому прекрасно облаштованому і гарному світі, де все процвітає, де все тішить наш зір, усе дає нам таку прекрасну сферу, прекрасне для розпогодження, для того, щоб наша душа виходила на чисті води.

Тому художня творчість в житті суспільства відіграє велику роль, як пізнавальну, але більш як виховну роль, як виховання почуттів. Я вже писав про те і в есеї "Сила художнього слова", що художні твори часто є містком для прогнозування і для з'яви різних наукових відкриттів.

Це засвідчує історія людського існування. Те, що науці стане відоме потім, вже десь воно поклалося у художніх творах як ніби якась мрія, як ніби щось таке, що ось має бути, що витворила людська свідомість.

Художня свідомість є частиною загальної свідомості. Художнє начало повсякчас присутнє у нашому повсякденному житті, у цьому світі. І художня творчість супроводжує людство відколи і є його історія, є історичне буття людства.

Ми знаємо, що завжди художня творчість супроводжувала і людину, і усі без винятку народи, в різних формах. Тому-то і мистецтво, як воно є, кажуть: змістом усесвітнє, а за формою національне. В кожного народу свої уявлювання, свої символи, свої поетичні знаки зафіксовані. Це творить той букет світової культури, в якому кожна квітка, кожне національне мистецтво сяє так прекрасно, незалежно від того, великі ці народи чи малі, яка їх історія.

І художня творчість супроводжує людину, особливо тих, хто прилучений до процесу творення, а і тих, хто реалізує ці твори мистецтва у процесі їхнього функціонування безпосереднього. Як то, скажемо, глядач, коли йдеться про твори малярства, чи читач, коли йдеться про літературу.

Ось такі міркування мої щодо цього питання, так я собі уявляю відповідь на нього. І це моє уявлення визрівало якось поступово.

Існують різні погляди на природу літератури, на природу мистецтва. Що це ніби і від Бога, інші формулюють, що там є щось таке і від лукавого. Але ще десь у 60-х роках в академіка Жирмунського, цього відомого теоретика, знавця літератури, я вичитав про божественну суть мистецтва. І так ця думка якось мені сподобалась. Поступово вона трансформувалася в розуміння того, переконання того, що так і має бути, що так і є насправді.

Ось я читав уже в новітні, перебудовні часи про поета Йосифа Бродського, лауреата Нобелівської премії. Про той процес, який відбувався над ним в 60-х роках. І коли прокуратор, чи суддя, чи хтось із засідателів, хто там був, поспитавсь його: "Кто вас уполномочивал писать стихи?", - маючи на увазі, що він не член Спілки і ніде не працював, а родом його занять, як він сам пояснював, була художня творчість. То він відповів на це питання приблизно так: "А если, если это от Бога?"

На жаль, в сучасних умовах, принаймні у нашому житті, у нашому сьогоднішньому перетриванні, ось саме у це десятиліття взагалі мистецька річ і художнє начало у житті дуже й дуже знецінились. Це попри все те добре, що ніби є, ніби настала вільність для висловлення і ніби вільність для думання. Я скоріше схильний думати і завважую це, що справді вільність для думання настала, розкутість. Так вважаю, а й по собі, а й із спостережень за життям наших людей усіх, що вільність, розкутість для думання настала.

А вільність для висловлювання?.. Цього не можу сказати, тому що, бачите, я писав був десь, неможливість висловитися – одне із найбільших страждань творчої особистості. І повторюю тут це твердження тому, що і з власного досвіду життєвого, а й з досвіду інших літераторів, інших митців, які не можуть реалізувати себе, тобто донести, зафіксувати навіть свої твори, - пересвідчився в його істинності. Якщо літератор, скажімо, не може видати своїх творів своєчасно, а такою є реальність, і невідомо, коли вони будуть видані, то уся його праця ніби ставиться під укіс, ніби її і немає. Тому що справді у такій ситуації, коли рукопис не видається, а він уже є, наявний, то виникає інша загроза, і це також стає фактом, що цей рукопис потрапляє у чийсь руки і хтось

просто механічно може зреалізувати закладене в ньому. Скажімо, так: брати мотиви, чи ситуації брати, чи просто якісь моменти переписувати і, маючи доступ до фінансів, чи то по приятельських стосунках, чи якихось інших, родинних, може видати усе це. Відбувається ніби перехоплювання художніх образів та ідей, тих ідей, які виснуть над нами в повітрі і які десь уже зафіксовані первісно. І читач одержує вторинну, по суті, продукцію художню. Такі факти, як от мені згадував якось у нашій розмові один київський літератор, дуже популярні у сучасній українській прозі. Особливо серед молодшого покоління літераторів. Але така компіляція погоди не робить. Вирізнювана художня справжність завжди в однині.

Чому так трапляється? Скажімо, якщо в 60-х роках з'являвся твір і його не пускали до друку з ідеологічних, як тоді казали, міркувань, якщо він проходив по редакціях, то ті, хто офіційно видавав свої твори, і не став би з такого твору ні щось переписувати, ні брати навіть сюжети. А хіба заголовок десь... Наприклад, так сталося із моїм романом "Дорога до матері", що тим заголовком скористалися в той час. Але тільки заголовком, бо текст роману був не прийнятний для функціонування тодішнього офіційного. А, бачите, уже у сучасних умовах, коли зроблено великий зрух, коли є вільність думання, розкутість, то будь-хто може скористатися і сюжетами, і тими зафіксованими уперше проблемами, скажімо, суспільними, що є в творі. Скористатися цим немає перешкод, аби гроші, то воно буде видане.

- Андрію Івановичу, колись ви писали, та це ще й до вас мовлено, не пригадую, правда, ким, але пам'ятаю варіант, сформульований вами, що втрата часу – найтяжча... Наскільки може застаріти твір через те, що його не можливо своєчасно видати, оприлюднити? Чи може він застаріти? Це з одного боку. А з іншого, геніальна річ і через десятки чи й сотні років читається з таким же, а чи й не більшим, інтересом, як і в час її з'яви. То чи можна говорити про невчасність її приходу до читача?

- Втрата часу – найтяжча, це, здається, думка античного філософа Лукреція, але й у Григорія Сковороди теж є подібне твердження. Я, здається, й посилаюся на нього в есеї, що Ви його згадуєте.

Щодо Вашого запитання, то що таке своєчасний вихід будь-якого твору? Це дуже важливо. Виходимо з того, що, як я уже казав, десь ота безначальна, висока божественна суть, яка є невичерпною у світі і до якої прагне кожна душа, до якої завітала творчість, і вона часточку цього виловлює – це уже є відкриття. І цим відкриттям той, хто створив музику, хто намалював картину, хоче поділитися, і знайти відповідну його розумінню а хоч би одну душу в світі. Якщо хоч одна душа відгукнеться і зрозуміє його так, як це уявляє і розуміє автор, то це вже зроблена велика робота. Так має бути, тому, що це є зафіксоване, відкрите. Йдеться, звичайно, про художню справжність – то це має дуже велике значення, своєчасний вихід. Не лише для автора, а й для літературного процесу у певного народу, у певній країні, у певній ситуації, у певнім періоді. Ми маємо подивовувати читача у тім моменті, коли воно з'явилося. А що таке штучне затримування твору, який написаний? Ясно, що коли це високі художні цінності, то вони неперехідні, неперехідні, вони будуть сяяти і після того, коли цей твір дочекається свого часу і з'явиться, якщо навіть не при життю автора. І, повторюю, якщо хоч одна душа сприйме його. А якщо десятки! Скажімо, мене дуже схвилював лист Бориса Пастернака до його родички Ольги Фрейденберг – науковця, спеціаліста з античної літератури. Коли він послав їй “Доктора Живаго”, ще не опублікованого, і вона прочитала його. То написала про розуміння своє цього твору. І Борис Пастернак дуже зворушливо відповів їй (цитую за пам'яттю): “Ах, неужели ты все это поняла?”.

Як це зворушливо, що душа ця відгукнулася, зрозуміла те, що хотів сказати автор!

А коли вже зайшла мова про своєчасність виходу твору в світ, то візьмемо таке. Від 50-х років, коли розгорілася ця кампанія навколо “Доктора Живаго”, коли було присуджено Пастернакові Нобелівську премію і коли у Союзі почалися такі супротивні заперечення твору, той твір відтоді жив у мені. Але про що він, який він - я не знав, а тільки інтуїтивно відчував, що це має бути якийсь великий твір. Але минуло ще кілька десятиліть, коли я із надією прочитав, що “Новый

мир” публікуватиме “Доктора Живаго”. І передплатив журналу, щоб прочитати. І коли прочитав, то моя думка упевнилася в тому, що це великий твір.

Але візьмімо реакцію публіки, читацької навіть публіки: “А там нічого нема...” Тому, що перед тим, в кінці 80-х — на початку 90-х років, пішли публікації, всі газети, всі журнали заповнили нашу свідомість розвінчуванням тих переступів великих, які були в суспільстві. І люди в “Докторі Живаго” не знаходили абсолютно нічого, чого б вони не знали вже. Й дивувалися: “За що автора так можна було паплюжити, знущатися над ним?”

Але твір залишився великим, геніальним і він має свого читача. І буде пошанований через сотню років. Але якби роман з’явився вчасно, якраз на той момент, коли відбувалися суспільні події, про які в ньому йшлося, доволі непрозоро йшлося, то він вплинув би на ті суспільні події... Він допоміг би, скажімо, так: випростувати людську свідомість на шляху до істини, до правди, на шляху до відкритості думання, вчинків і так далі. Він тоді, в 50-і - 60-і роки, допоміг би дуже. Але функція його не була використана в тих умовах. То я й кажу, що кожен твір, все, що написано і є художньою справжністю, воно має бути оприлюднене в той момент, коли це вважає зробити за потрібне автор. Тоді функція його твору буде набагато більша і тоді процес літературний наразі буде мати нормальний рух, нормальні умови.

А то, скажімо, як? 30-і, 40-і, 50-і роки були ненормальними для функціонування мистецької штуки, хоча і в той час художня справжність творилася, це незаперечно, але масовий процес у літературі був викривлений. Він був деформований. А в той же час десь в інших країнах, на заході умови для розвитку літературного процесу були нормальніші. І там художня справжність творилася, там твори видавалися і та література набагато пішла уперед.

Пам’ятаю, кінець 80-х - початок 90-х років, як у Києві те літературне середовище, яке було ніби офіційним, в нових умовах шукало можливості зрушити з місця цю літературу. І чомусь тоді орієнтація була, та й зараз так залишається в багатьох, що нам треба обов’язково до Заходу спрямовуватися, як там. Ну, а я собі подумав: а чому саме до Заходу,

чому саме так? В такій ситуації, коли для нас одкрився простір для думання, може, на наших теренах з'явиться щось таке своєрідне, як прогалина, прогалина у цілих трьох чи більше десятиліттях, яке буде відрізнятися за осмисленням матеріалу, за відчуттям, за осягненням руху цього світу, бо вони не пережили того, що пережили ми, що пережили наші батьки. І цей досвід у художньому такому проясненні, він міг би перевершити оті західні здобутки літератури, бути не менш вартісним. Про це треба думати. А от коли я з кимось з молодших поколінь літераторів говорю, то кажу про те, що не обов'язково нам створювати вторинне, не відповідне нашому способу життя, мислення. В силу того душевного досвіду, різного досвіду. В нас великий досвід, який нашою літературою не осмислений і не показаний. Навпаки, таке рівняння на Захід, на ті взірці інколи шкодить в простих житейських речах.

Я вам скажу таке. Пам'ятаю, коли відкритість суспільства ще десь за Хрущова почалася, що найперше дійшло до нас? Це мода, це одіж навіть і так далі. Тобто вона там сформувалась відповідно до їхнього життя. Може, воно правильно, може, неправильно – це питання спірне. Але наш, скажімо так, поселянин, наш громадянин – він абсолютно це перехоплює. А воно-то не відповідне нашому способу життя. В буквальному розумінні. І це накладає на тих, хто женеться за модою, дуже незручне іго. Наш спосіб життя і до цього часу, що треба втиснутись в автобус, втиснутися в поїзд, де на тобі будь-яку одіж розривають, а тим більше ту західну, яка до цього не пристосована. Може, наш спосіб життя повинен би накладати нагадування і створювати якесь інше, те захисне, чого розірвати уже не так просто.

Я, звичайно, примітивізую, але таке саме ми бачимо і в мистецтві, і в літературі. Ніколи не можна за тими взірцями, які уже створені десь кимсь, гнатися – воно ні до чого.

Ясна річ, переживати те, що створене, те, що високе в світовому розумінні – це завжди є щастя, це є радість, коли так сприймати. Особливо для тих, хто пише, хто творить, сприймає літературу як читач, картину – як глядач, музику – як слухач. Кожен по-своєму.

- На початку нашої бесіди ви назвали дві функції

літератури – пізнавальну і виховну. І в нашій розмові ми торкнулися цих функцій. Але мені здається, що сьогодні багато хто, особливо з молодшого покоління літературних критиків, з молодого порослі літераторів виховну функцію літератури заперечують...

578456
- Я зараз обмежений віком, можливістю читати, але коли на щось натрапляю, писання, скажімо, а й картини деякі бачу, то помічаю, особливо в молодих літераторів, намагання якогось жаху втиснути в твір... Або навіть не так я б сказав. Це відсутність любові, відсутність того високого переживання, яке мало би бути присутнє. Ось ця функція в літературі сучасній часто відсутня. Та візьміть і всі ті забавини, що зараз продають, вони саме такого сприймання. Там не ставиться питання про прилучення до краси, прилучення навіть до тих проблем, які ми з вами уже окреслили. А так не мало б бути. Ми втрачаємо, ми формуємо свідомість іншу, ми беремо й під гаслом, що це ніби є література, вводимо якийсь гібрид, якийсь дуже і дуже віддалений від первісного призначення краси Усесвіту, від первісного осягання, від первісного призначення літературного, скажемо наразі, твору. Так, це дуже віддалене, і це жахливо і є якось просто непростимо.

Та творчість, яка була такою популярною у 60-х роках, і те відчуття ... Тоді заборонялося багато, але все-таки видавалося багато справжніх творів, які мали тоді попит. Скажімо, ті ж вірші Бориса Пастернака, творчість Паустовського, десь щось у нас проривалося із 30-х років, того ж Євгена Плужника а чи Богдана-Ігоря Антонича. Читач, не кажу вже про літературне середовище, рядовий читач цим захоплювався, воно діяло, і це було справжнє, непідробне таке відчуття краси, відчуття світу. Це була справжня нормальна літературна творчість, і потяг внутрішній до неї був. А ось тепер я споглядаю, що цей момент знецінився, і дуже знецінився.

Не знаю, які тут можуть бути причини... Причини різні...

Може, подіяв принцип того маятника – хитнувся він спочатку в один бік, а потім пішов різко в інший бік. Коли за тих часів в обов'язок літераторів ставилася виховна функція, виховання так званої нової людини, виховання радянської людини, того ж будівника комунізму і т. д., а в наш час відбулося відторгнення всіх цих завдань, їх

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

відсторонення. І в центр поставлено завдання зображувати лише, а не виховувати. Тоді переборщувалося в один бік, сьогодні – в інший.

З часом, мені здається, все стане на свої місця, хоча біди наробить багато. Оце насилля, відстороненість, оті жахи, про які ми згадували, тобто уся та, з дозволу сказати, література, що на розкладках лежить, сформує людину бездуховну, навіть, коли хочете, безідейну. Маю на оці ідейність у кращому розумінні цього слова. І справжня література, справжнє мистецтво незаперечно повинні нести в собі оте виховне навантаження.

Література має бути на висоті розуміння того, що вона є, які її надбання, її функції. Не опускається до низьких почуттів людини, а навпаки, ці високі почуття підносити, намагатися людину піднести до цього високого, до тієї краси...

А якщо розкривати психологічно, скажімо, ті ж ниці якісь почуття чи якісь падіння людини, то це також робити в ім'я утвердження краси, в ім'я того, щоб допомогти людині виборсатися з сучасних протиріч, допомогти душі вийти на чисті води. Це так має бути. Творчість Достоевського, скажімо, сприймається як осягання високої краси, а так, коли читаємо, бачимо, якому аналізу глибокому піддається людська душа.